

dr sergej flere

o religiji danas

marginalije

O prirodi i korenima religije mislilo su još odavno razmišljali, moglo bi se čak tvrditi da je to jedna od najstarijih tema racionalnog mišljenja. Ova razmišljanja jedna su od najdubljih, što govori o težini tog saznanog problema i što ima svoj koren u raznovrsnosti, promjenljivosti i fluidnosti pojava oblika religije.

Jedan od čestih pristupa definisanju religije, naročito u Evropi, polazi od pojma boga kao suštinskog elementa religije.

m. berber »zlatno doba ottocenta«

Međutim, takve odredbe sukobljavaju se s činjenicom da postoje i »bezbožne« religije, odnosno one koje ne poznaju pojam i doživljaj boga i božanstvenog, a čiji je jedan od glavnih primera budizam. Slične su teškoće i sa nekim drugim uobičajenim polazištima u definisanju pojma religije: kult i kolektivna svest (koji, takođe, variraju a nisu ni specifični za religiju). Stoga se ponekad odlazi u drugu krajnost gde se definiše religija na tako širok način da se pod te odredbe mogu podvesti i drugi oblici društvene svesti.

Sve te poteškoće koje potiču od raznovrsnosti pojava oblika religije mogu navesti na odustajanje od pojmovnog, teorijskog i metodološkog definisanja tog pojma, njegove suštine i pojava oblika. No, kao što je Marks pokazao u svojoj analizi društvenih odnosa, definicije nisu ni najznačajniji ni neizostavni element kritičke analize. Štaviše, one mogu biti, ukoliko se kanonizuju, i ograničavajući element daljem čovekovom istraživanju i razmišljanju.

Ipak, usled svih tih poteškoća nema potrebe da se odustane od definisanja pojma religije. Jednu od poznatijih i svestranih definicija pojma religije sa stanovišta marksizma daje Engels u **Antidiringu** kad piše da je ona »samo odraz u ljudskim glavama onih vanjskih sila koje vladaju nad njihovim svakodnevnim životom, odraz u kome zemaljske sile dobivaju oblik nadzemaljskih sila. U početku istorije najpre se tako odražavaju prirodne sile. (...) Ali uskoro pored prirodnih sila stupaju u delovanje i društvene sile, koje su ljudima isto tako tuđe i u početku isto tako neobjašnjive, koje nad njima vladaju onom istom prividnom prirodnom nužnošću kao i prirodne sile. Fantastični oblici, u kojima su se u početku odražavale samo tajanstvene sile prirode, dobivaju sad društvene atribute, postaju predstavnici istorijskih sila« (**Antidiring**, Naprijed, Zagreb, 1950, str. 348).

U istom duhu su i određenja religije našeg poznatog istraživača ove pojave Esada Čimića, koji piše da je religija takav vid čovekovog otuđenja gde su »vlastite čovjekove sile transponirane u oblik nadmoćnih fantastičnih bića koja vladaju čovjekovom sudbinom i društvom. Prema njima se čovjek nalazi u stanju poniznosti i kulturno-molitvenog traženja milosti«. Tu, dakle, postoji »iluzija o nezavisnosti, autonomnosti svijesti« (**Socijalističko društvo i religija**, Sarajevo, 1970, str. 54).

Na drugom mestu isti autor piše: »Religija se može odrediti kao duhovna kristalizacija čovjekove prividne moći i stvarne nemoći unutar izvjesne istorijske epohe. Čovjek na religijskom nivou otuđuje svoje biće zato što je na svjetovnom nivou već otuđen i odvojen od samog sebe. Religija je izraz jedne dublje podijeljenosti, ona znači varljivo prevladavanje rastrzane stvarnosti, govori o neuspjelom pokušaju čovjeka da se uzdigne iznad svog položaja. Kvaliteti koje čovjek daje proizvodima svoje mašte, zacijelo su njegova slika. Odnosi čovjeka sa prirodom i društvom predstavljaju model odnosa čovjeka sa bogom« (**Isto**, str. 37).

Za dalje razumevanje suštine i fenomenologije religije i mogućnosti njenog prevazilaženja od velikog su značaja neki Marksovi stavovi:

»Religija je samosvest i samoosećanje čovjeka koji sebe ili još nije stekao (prvobitno pretklasno društvo — SF) ili je sebe već izgubio (klasno društvo — SF). Ona je fantastično ostvarenje ljudske biti, jer ljudsko biće ne poseduje istinsku stvarnost« (**Rani radovi**, Zagreb, Naprijed, str. 73).

»Religiozna beda jednim je delom izraz stvarne bede, a drugim delom je protest protiv stvarne bede« (**Isto**, str. 271).

»Ukidanje religije kao iluzorne sreće naroda zahtev je njegove stvarne sreće. Zahtev da napusti stanje je zahtev da napusti stanje u kome su iluzije potrebne.

Kritika religije je, dakle, u klici kritika doline suza, čiji je oreol religija« (**Isto**, str. 74).

»Kritika religije završava učenjem da je čovek najviše biće za čoveka, dakle, kategoričkim imperativom: da se sruše svi odnosi u kojima je čovek poniženo, ugnjeteno, napušteno prezreno biće« (**Isto**, str. 271).

Stoga, možemo zaključiti da je reč o pojavi

(1) koja svoje generalno objašnjenje nalazi na vrlo visokom nivou uopštenosti, dok konkretna istorijska objašnjenja mogu jako varirati, da je u pitanju pojava kod koje je neposredni ključ objašnjenja različit čak i kad se radi o istoj religiji u različitim periodima i na različitim mestima;

(2) da je najdublji i najznačajniji koren religije i religioznosti društveni (socijalni), vezan za nepovoljni, položaj čoveka u društvu koji proističe iz društvene podele rada, odvojenosti sredstava za proizvodnju i proizvođača (privatna svojina), klasnih podeljenosti u suprotnosti, što u društvu rađa potrebu za religioznošću. Religija u takvom društvu zadovoljava raznovrsne i na prvi pogled protivrečne funkcije:

ona nije samo puklo sredstvo vladajuće klase za obmanjivanje i potčinjavanje obespravljene klase, kao što su pojednostavljeno shvatali francuski prosvetitelji (mada može biti i to), već je deo ukupnog mehanizma reprodukcije eksploatorskog društva, ona može, istovremeno, da znači i ideološko opravdanje postojećeg stanja i iluzoran nedelotvoran protest protiv tog stanja; ona, istovremeno, i opravdava i objašnjava i jalovo se buni protiv tog uređenja, sve u jednom iskrivljenom, fantastičnom i utešiteljskom vidu.

(3) Postoje i drugi uslovi i činioci religije, kao što su odnos čovek — priroda, tzv. antropološki, psihološki i saznanji činilac (ili koren). Za tzv. antropološki činilac, koji ističe, čak i apsolutizuje, izvestan nemarksistički deo sociologije religije, ističući da mada (možda) sa stanovišta ontologije bog i ne postoji, on je imanentan čovekovoj egzistenciji, neophodan element njegovog psihičkog i društvenog života. Možemo reći da je to stanovište neistorijskog poimanja čoveka, gde se čovekova priroda iz »doline suza« proglašava kao večita, odnosno čovek se ne shvata kao da poseduje mogućnost prevazilaženja, negacije, postojećeg, on se ne vidi kao stvaralacko biće prakse. Stoga smatramo da je taj tzv. antropološki koren religije, u stvari, relativno osamostaljeni deo društvenih uslova, da je u funkciji određenih istorijskih uslova čovekove egzistencije, da je tu neopravdano uopštena slika čovekove prirode.

Psihološko — slično antropološkom — tumačenje nastanka suštine i funkcije religije javlja se u nekoliko varijanti. Zajedničko je za sve njih što u najboljem slučaju samo prividno poseduju istorijski karakter, tj. da su takođe neistorijska.

Po Frojdu, čovekovi psihološki stavovi o bogu i o ocu imaju isti koren, isto poreklo, njih u ličnosti održava ista instinktivna snaga, ambivalentni stavovi i osećanje krivice. Uloga koju te ideje igraju u čovekovoj ličnosti jeste da održavaju integritet ličnosti i međuljudske odnose među jedinkama i da omogućuje prenošenje tradicije. Sve to ima koren u prvobitnom oćebustvu patrijarha i u kasnijim borbama među njegovim naslednicima, što je simbolički razrešeno u religiji.

Po Jungu, ideja o bogu je projekcija unutrašnjih stanja ličnosti, težnja da se uspostavi jedinstvo suprotnosti koje organizam nosi u sebi. Bog se tu pojavljuje kao najsavršeniji i najapstraktniji simbol tog jedinstva. (Po B. Popoviću: **Značenje religije danas**, Gledišta, 9/1973, str. 829—36). Ovo poslednje shvatanje, drukčije razrađeno i uklopljeno u drugi misaoni okvir — kao unutrašnji, psihološki element u okviru

objašnjenja koje daje prvenstvo društvenim činionicima religije, »dolini suza« — može biti korisno.

U sazajnom pogledu, reč je o tome da je religija nekad predstavljala značajan vid društvenog saznanja (otkriva objektivne stvarnosti), s obzirom da drugi, egzaktiji, vidovi saznanja još nisu bili ili konstituisani ili razrađeni. Znanja koja je religija sadržavala odnosila su se na prirodne pojave, na mrtvu i živu prirodu, na čovekov život itd. a u manjoj meri na društvena pitanja koja još nisu problematična. Ona su bila u visokom stepenu netačna, iskrivljena i fantastična. Kanonizacija tih znanja, s jedne strane, i opovrgavanje njihovo od strane nauke, s druge, dovodi taj koren religije u krizu, čini ga manje značajnim, ograničavajući ga na pitanja smisla života, smrti, objektivnog postojanja sveta. Moguće je zamisliti da bi dalji razvoj nauke i rasprostiranje naučnih saznanja, dalje, drukčiji društveni odnosi i socijalizacija u vaspitanju i obrazovanju, još više suzili i eventualno i ukinuli taj osnov religije.

Svi ti uslovi mogu se, u krajnjoj liniji, svesti na društvene.

(4) Marksizam se ne zalaže za bilo kakav ateizam, već za kritički, praktički i optimistički u odnosu na čoveka. Tu nije reč o prostom odbacivanju određenog skupa ili pretpostavke da je moguće prevazići religiju samo na nivou ideja, niti je tu reč o običnom neučestvovanju u kultu, u obredima, već i skidanje vela sa religije, njenih društvenih funkcija u integraciji nezadovoljstva, sprečavanju razvoja klasne svesti i lažnom, iluzornom i nedelotvornom protestu. Dalje, »marksistički ateizam zahvata u sam koren stvari, nastojeći da obezbedi uslove za uklanjanje svega onog što doprinosi održavanju utešnih i pobožnih mitova, što podstiče iluzornu nadu u budućnost, dakle, svega onog što uspravljuje čoveka u pasivnom trajanju« (E. Čimić, isto, str. 24).

(Od tog ateizma možemo razlikovati filozofski vulgarno-materijalistički ateizam, cinički ateizam »uživanja života«, stihijni ateizam kao reakciju na burni razvoj nauke i tehnike, indiferentni ateizam i druge tipove ateizma.)

Sve gornje napomene odnose se na problematiku religije uopšte, a ona poseduje veliku moć promenljivosti i prilagodljivosti, te u objašnjenju njenog savremenog bića treba imati u vidu i neke druge, posebne, savremene, momente:

(1) buran, brz i širok naučni i tehnički napredak (»naučno-tehnološka revolucija«), koji obuhvata niz promena u ulozi nauke u proizvodnji i društvu, u predmetima i oruđima rada, u izvorima i oblicima energije — sa svim tim susreće se savremeni čovek svakodnevno, a ponekad se i koristi i rukuje njima, ali ih često ne razume, a posebno ne razume celinu tih promena;

(2) usamljenost i obezličnost čoveka savremene civilizacije, raspad »zajednice« bliskih i intimnih odnosa, što je naročito povezano sa tzv. atomizacijom porodice (smanjenje njenog fizičkog obima i siromašenje njenih funkcija i društvenih odnosa koji se u njoj odvijaju) i sa gradskim načinom života;

(3) brzina društvenih promena u savremenom svetu, koje, u celini posmatrajući, možemo pozitivno oceniti kao potencijalno oslobađajuće, ali čiju brzinu i dubinu savremeni čovek često nije u stanju da shvati i prihvati. S druge strane, tu je i objektivno zasnovano saznanje o neizvesnosti opstanka čovečanstva, u vezi sa mogućnostima globalnog rata, što, takođe, rađa zebnju kojoj pogoduje religiozna uteha;

(4) Prisutni su i neki »večiti uzroci« religioznosti u onim egzistencijalnim činjenicama čovekovog života, na koje čovek ne može naći sazajno i emotivno zadovoljavajući odgovor: pitanje smrti i konačnosti života, pitanje objektivnog

postojanja sveta, pitanje dobra i zla, što u svetu brzih promena iznova predstavlja izvor religioznosti. (Ipak, po našem mišljenju, to nisu večiti uzroci religioznosti koji bi u načelu sprečavali prevazilaženje religije, jer bi razvijeniji, posebno socijalistički, društveni odnosi mogli dovesti do takve socijalizacije pojedinaca koja ne bi zahtevala iluzorno religiozno mirenje sa tim činjenicama.);

(5) Najzad, same verske organizacije nastoje da svoju organizovanost i delatnost prilagode promenjenim uslovima i potrebama, što, takođe, doprinosi pojavi nove religioznosti, sa prelaskom naglaska sa poštovanja rituala i verskih pravila uopšte na tzv. subjektivnu religioznost. U tom fleksibilnom prilagođavanju treba istaći rimokatoličku crkvu.

Dakle, čini nam se da religija (kao društvena pojava) i religioznost (biti religiozan, teist, vernik) nemaju danas isto značenje kao juče.

Očituje se tendencija slabljenja velikih verskih organizacija. Njihova funkcija seli se postepeno van javnog, političkog života u »zadovoljavanje verskih potreba građana« ili, kako je to ne sasvim tehnički pravilno ponekad, izraženo, u »privatno-pravnu sferu«. Taj proces nije linearan, bez zastoja i grčeva, bez koraka nazad, ali, po našem mišljenju, to čini jednu od osnovnih tendencija. Religija kod vernika-građana nije više u meri u kojoj je bila osnova ekonomskom i političkom ponašanju; ona je sve manje osnova uspostavljanja društvenih odnosa. Taj proces odvija se najprimetnije i najodlučnije u socijalističkim društvima.

Religija, dakle, prestaje da bude jedna od najznačajnijih i centralno lociranih društvenih pojava.

Ne bi valjalo zaključiti da je religija mrtva. Iz ranije pomenutih uslova i činilaca koje smo naveli kao značajne za ulogu religije u savremenom društvu, proističe da vaskrsavaju izvesne potrebe za subjektivnom religioznošću, dovode do jačanja novih i starih malih verskih zajednica (sekti) i susreću se sa tendencijama ka prilagođavanju unutar starih velikih crkava, ali im ne daju nekadašnju društvenu ulogu, značaj i sjaj.

Religija je, po našem mišljenju, pre svega društvena (a tek drugostepeno antropološka, psihološka, a nikako ontološka) pojava i upravo te njene društvene izvore osvetlili su klasici marksizma duboko. Antropološki i psihološki, a u znatnoj meri verovatno i sazajni, uslovi i koreni religije, u osnovi proističu iz društvenog korena, iz »doline suza« koja traži utehu i iluzoran pokušaj njenog prevladavanja u vidu religije.

Stoga i osnovno rešenje zagonetke religije mora da se traži na društvenoj ravni. Ima puno osnovna za veru da se ono nalazi u samoupravnoj socijalističkoj demokratiji. »Ovakva ocjena logički proizlazi iz saznanja da samoupravljanje znači negaciju prinude spoljašnjih, otuđenih sila. Samoupravljanje onemogućava zloupotrebu društvene moći bilo koje institucije i grupe ljudi i stvara prostor za ponovno potvrđivanje čovekovih oblika. U tom je sadržana i osnovna veza između samoupravljačke prakse i religije, koja je, pretpostavljamo, inverzne prirode: razvijanjem procesa samoupravljanja religija slabi, ili, štaviše, iščezava. Jer, sama praksa samoupravljanja radikalno utiče na slabljenje i iščezavanje religije kao iskrivljene svesti. Ljudska moć ostvaruje se kao izmjena objekta od strane subjekta, tj. potvrđuje se u vidu praktičnog, a ne samo apstraktno-teorijskog aktiviteta. Pri tome je manje važno koliki je prostor osvojen. Odlučujuće je da li je to osvojeno stvarno predmet čovekovog praktičnog zahvata. Time je čovekova drama po svojim bitnim ljudskim određenjima, gotovo bi se moglo reći — okončana« (E. Čimić, isto, str. 79).

Vladimir Kopicl

pesma za prijatelje

(dharma boogie II, (6/II/1))

Brajan je plivao u plitkom bazenu pod paskom Džimija i Džima iza oblaka

Kejt se vraćao skrušen sa carine putem obraslim travom:

(kada je skrenula s puta
devojka koju sam poznavao
u gustoj velikoj šumi
preputila se igli
(na kompasu)
koja drhti u ruci;
tako je pronašla stazu
tako je stigla u nebo

ako podete zapadnom obalom
od severa ka jugu
obratno

ili naprosto podete kraj bilo kog
zgodnog mesta
možete videti one
koji se skupljaju i pevaju
gore u dubokom hladu
ili dole na plaži

(sve veći i veći gradovi
u ružičastoj su magli)

tu se da videti **Ona**
koja je pronašla Runo

u kutu sedi i prede
pogleda uprta dole

da li nâs gleda
to ne znam

ali sam siguran
vidim:

Oooooh,
Dženis,

Dženis,

Oooooh,

Dženis

then worms shall try (lastly)
That long — preserved virginity;

Glas koji stiže sa neba
neće se vratiti umnožen:
slušalice su prazne, ostavljene,
i brazde na matrici, traci,
trunu u tami studija

a izvan svetilišta
u stanu, parku, na trgu,
motoru i go-go klubu
stvara se kriva slika

želiš li prosvetljenje
požuri na ledinu

Vudstok, Vajt, ili Altmont
za tebe prava su mesta;

Na ukazano znamenje
možeš odgovoriti rukom:
pokretima čiju si pravilnost upoznao
kroz dugu igru ponavljanja, razvrstavanja,